

Світлана Ленисюк

Велетні педагогіки гуманізму : порівняльний аналіз педагогічних концепцій А. Макаренка, В. Сухумлинського і Я. Корчака

Prace Naukowe. Pedagogika 8-9-10, 483-491

1999-2000-2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Світлана Денисюк (Київ)

Велетні педагогіки гуманізму. Порівняльний аналіз педагогічних концепцій А. Макаренка, В. Сухомлинського і Я. Корчака

Сучасна особистість відчуває значний вплив з боку нинішніх суспільних норм, які диктують їй нову, відмінну від старої, логіку поведінки. З огляду на це сьогодення педагогіка змушена шукати нові шляхи формування особистості. Це можливе завдяки творчому використанню з усього багатовікового досвіду виховання підрастаючого покоління кращих методів і засобів, які набувають дедалі більшої актуальності у житті школи. Порівняльний аналіз педагогічної спадщини Антона Макаренка, Василя Сухомлинського і Януша Корчака дозволяє зробити висновок про близькість їх поглядів на теорію виховання. У центрі практичної та теоретичної діяльності педагогів завжди перебували проблеми формування нової гуманної особистості – благородної, порядної, відповідальної, чуйної, вольової, з почуттям власної гідності.

Слушно вважав Антон Макаренко, що успішне формування особистості дитини передбачає створення таких умов, використання такої виховної технології, коли підопічні водночас стають вихователями. Саме на основі цього принципу й будується система виховання кожного із названих педагогів.

Варто зазначити, що у педагогів не лише спостерігаються однакові підходи до різноманітних проблем процесу виховання. Знаходимо й певний взаємовплив поглядів. Так, наприклад, Януш Корчак високо оцінював Антона Макаренка, захоплювався ним як вихователем, а його «Педагогічну поему» називав не «педагогічною літературою, а справжньою педагогікою»¹. Польський педагог був вражений масштабністю педагогічної діяльності, її високою результативністю та гуманістичною спрямованістю, бачив у радянському колезі свого однодумця.

Василь Сухомлинський в свою чергу був добре знайомий із спадщиною своїх попередників. Їхні ідеї, теорії знаходили практичне застосування у виховній роботі павлівського педагога. Знайомство Василя Сухомлинського з творами Януша Корчака викликало захоплення простотою та доступністю його педагогічної системи з одного боку, і дієвістю, впливовістю з іншого.

¹Корчак Я. Как любить ребенка / Пер. с пол. – М., 1990. – с. 492.

Усіх трьох педагогів зближував не лише пошук нових підходів до виховання підростаючого покоління. Кожен з них крім науково-методичних, публіцистичних творів залишив чудову художню літературну спадщину – повісті, оповідання, казки, які завоювали велику популярність як серед дітей, так і серед дорослих. Література і Януша Корчака, і Антона Макаренка, і Василя Сухомлинського має єдину мету – вдосконалення людини, проектування кращого майбутнього.

До створення гуманістичних теорій педагогів надихала епоха, у якій жили й творили, середовище, яке оточувало. Процес становлення й розвитку їх педагогічних поглядів проходив у складних соціальних і політичних умовах.

Формування світогляду, практична діяльність Януша Корчака припадає на 1905–1942 роки. У цей час загострюються протиріччя капіталізму та посилюється народний протест проти зростаючого соціального та національного гніту. Вихованці польського педагога – із нижчих прошарків суспільства, покинуті та знедолені.

Антон Макаренко експериментував, шукав нові методи виховання у важких умовах громадянської війни, розрухи, побудови нового соціалістичного суспільства (1918–1939). Свою педагогічну систему він створює у роботі з безпритульними та «важкими» дітьми.

Педагогічна діяльність Василя Сухомлинського охоплює 1944–1970 рр. Це період повоєнної відбудови та авторитарно-догматичних підходів до виховання, схоластичного, відірваного від життя змісту освіти. Одне з головних завдань українського педагога – «повернути дитинство тим, хто його не має»².

З огляду на це не дивує прагнення педагогів створити систему виховання, яка найбільше відповідала б епосі. Характерні риси педагогічних теорій Корчака, Макаренка і Сухомлинського – гуманістична сутність, само-цінність особистості, індивідуальний розвиток в умовах колективу, врахування біологічного фактора, опора на позитивне тощо.

Видатні педагоги ХХ століття вважають індивідуальність, неповторність внутрішнього світу, своєрідність здібностей, потенційних можливостей найціннішими у людській особистості. Тому саме на положенні про самоцінність майбутньої людини, її праві на свободу та гідність, визнанні абсолютного значення дитинства у формуванні особистості ґрунтується гуманізм їхніх педагогічних систем.

Виховання – надзвичайно складна й відповідальна справа. Діти розвиваються під дією взаємопов'язаних зовнішніх і внутрішніх, суспільних і природних, стихійних і організованих сил, прямих і опосередкованих впливів. Підпорядкувати ці чинники процесу формування гармонійно і всебічно розвиненої особистості, створити найоптимальніші умови для розвитку підростаючого покоління було для всіх трьох педагогів основним завданням. Януш Корчак неодноразово підкреслював значення періоду

²Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977. – с. 22.

дитинства у житті людини. «Дітей немає, – писав він, – є люди, але з іншим масштабом понять, іншим запасом досвіду, іншими прагненнями, іншою грою почуттів»³. У дитячі роки відбувається становлення особистості й заради повноцінного та радісного її майбутнього необхідно, щоб цей період був насичений ласкою, теплом та добротою.

Василь Сухомлинський вважав, що «дитинство – найважливіший період людського життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя»⁴. Це період формування характеру, мислення, мови людини, пізнання загальнолюдських моральних цінностей.

«Дитина – це жива людина, – наголошував Макаренко. – Це зовсім не орнамент нашого життя, це окреме повнокровне й багате життя. За силою емоцій, за тривожністю та глибиною почуттів, за чистотою та красою вольових напружень дитяче життя незрівнянно багатше від життя дорослих»⁵. Отже, необхідно замислюватися і над сьогоденням кожного підопічного, і над його майбутнім, виховувати не таким, яким повинен бути, а таким, яким може стати, передбачати можливості реалізації природних здібностей, таланту.

Діти пізнають світ методом спроб і помилок, через зіткнення «нездійсненого, неперевіреного на ділі бажання і перевіреної заборони»⁶. Від того, що увібрали вихованці з навколишнього світу, яким було їхнє дитинство, значною мірою залежить, якою людиною вони будуть у майбутньому.

У цьому плані вчителеві необхідно враховувати біологічний, психологічний фактор розвитку людини.

Педагогіка Януша Корчака, лікаря за фахом, ґрунтувалася на знанні законів генетики, законів розвитку дитячого організму і психіки. «Ці науки, – писав А.Макаренко про роль біології та психології, – повинні мати величезне значення у виховній роботі, але зовсім не як передумова для висновку, а як контрольні положення для перевірки наших практичних досягнень... Виховний засіб може бути виведений тільки з досвіду (і перевірений та стверджений положеннями таких наук, як психологія, біологія та ін.)»⁷.

До розв'язання проблем виховання з урахуванням фізичного стану, статі, обстановки в сім'ї, рівня розвитку здібностей кожної дитини як одного з основних положень педагогічної науки неодноразово звертався В.Сухомлинський. Зазначимо, що у радянській педагогіці такі підходи були відсутні на задній план ще з середини 20-х років.

Гуманістична сутність педагогічних поглядів Я.Корчака, А.Макаренка і В.Сухомлинського ґрунтується на включенні загальнолюдських цінностей у навчально-виховний процес, розвитку творчих сил кожної окремої особистості в умовах колективу, розробці демократичних засобів та методів

³Корчак Я. Педагогическое наследие / Пер. с пол. – М., 1990. – с. 13.

⁴Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977. – с. 15.

⁵Макаренко А.С. Твори: В 7-ми т. – Т. 4. – К., 1954. – с. 24.

⁶Корчак Я. Як любити дітей. – К., 1976. – с. 35.

⁷Макаренко А.С. Твори: В 7-ми т. – Т. 5. – К., 1954. – с. 113.

навчання і виховання (повага, опора на позитивне, заохочення, моральне покарання тощо).

Виховні системи польського та українських педагогів орієнтуються перш за все на особистість учня. «Проблему особистості можна вирішити, якщо в кожній людині бачити особистість»⁸. Виховання спрямовується на заохочення підопічних до самостійності, індивідуальних інтелектуальних зусиль, формування готовності до свободи вибору, саморозвитку та само-реалізації. З цією метою педагоги вдало використовували колективи, відводили їм провідну роль у формуванні особистості, але по-різному визначали зміст його діяльності.

Колектив за Макаренком – основний чинник процесу виховання здорового члена суспільства. Через колектив педагог домагався підвищення рівня вихованості своїх підопічних, привчав дітей розв'язувати конфлікти без сварок і бійок, боровся з найменшими спробами насильства сильніших над слабшими. Особливим завданням колективу Антон Макаренко вважав виховання в кожного поваги до праці й навчання. Результатом діяльності колективу дітей була дисциплінованість, активізація особистості в різнома-нітних галузях трудового й громадського життя.

Колектив Януша Корчака був результатом самодіяльної творчості особистостей, можливостей саморозвитку, закладених у них природою. Кожен вихованець мав конкретну програму самовиховання та самовдос-коналення з урахуванням як індивідуальних особливостей, так і вимог колективу. «Виховання без участі в ньому самої дитини не існує»⁹. Принцип взаємодії виховання й самовиховання дітей був одним з основних у корча-ківських дитячих будинках поряд із принципом поваги особистості й прав дитини. Це створювало умови для самовиховної активності дітей, формувало в них уміння й навички самопізнання, самоконтролю, самооцінки й само-врядування.

Колектив Василя Сухомлинського відіграє провідну роль у всебічному розвитку особистості. Поєднання у виховному процесі колективного й індивідуального елементів сприяє розкриттю, вираженню та утвердженню сил і творчих здібностей кожної людини. «Моральне виховання особистості, духовний розвиток її здійснюється насамперед у колективі»¹⁰. Через діяльність колективу формувалась особистість. Організація виховного процесу в школі В.Сухомлинського ґрунтувалась на принципі проблемності, що давало кожному учневі зокрема та колективу в цілому бути не лише об'єктом виховання, а й активним його учасником, суб'єктом виховної діяльності. Це привчало дітей до самостійного оцінювання дій, вчинків один одного та своїх власних, узгодження поглядів та уподобань кожної особистості та колективу, обмірковування та розв'язання посильних проблем, привчало до відпо-відальності.

⁸Макаренко А.С. Избранные педагогические сочинения: В 4-х т. – Т. 4. – М., 1949. – с. 210.

⁹Корчак Я. Избранные педагогические произведения / Пер. с пол. – М., 1979. – с. 32.

¹⁰Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1977. – с. 227.

Як бачимо, у трьох педагогів провідною є ідея єдності виховання та суспільного життя, колективу та особистості. Колектив виступає засобом всебічного розвитку дитячої індивідуальності.

Педагогічним концепціям Макаренка, Сухомлинського і Корчака властиві демократичні підходи до процесу виховання.

Головний принцип, на якому було побудовано педагогічні системи Януша Корчака, Антона Макаренка і Василя Сухомлинського, – «Якнайбільше вимоги до людини і якнайбільше пошани до неї»¹¹. Серйозне, поважливе ставлення до дитячих проблем і переживань – важливий засіб виховання гуманності, доброти й чуйності. На думку польського педагога, якщо дитина не зустрине розуміння й поваги до своїх почуттів, то й сама в майбутньому замість душевного тепла проявлятиме до людей байдужість.

Януш Корчак неодноразово говорить про важливість розуміння духовного світу дитини, «досягти її поваги та довір'я, коли він повірить нам, тоді загадок і помилок стане менше»¹². Сухомлинський продовжує свого попередника: «Справжній педагог не може не враховувати того, що дитяче сприйняття світу, дитяча емоційність та моральна реакція на оточуючу дійсність відрізняється своєрідною ясністю, тонкістю, безпосередністю»¹³.

Уміння піднятися до духовного світу дитини, подивитися на своїх вихованців, на оточуючий світ очима дітей, оволодіти таємницями перевтілення, знайти в серці дитини її струну і «настроїтися самому на тон цієї струни» – характеризує справжнього майстра педагогічної ниви, слова якого знаходять відгук у серцях дітей.

Повага до особистості вихованця незалежно від його віку, визнання складності відповідального ставлення до долі дитини – ці якості властиві системам педагогів-гуманістів ХХ століття. Глибоке проникнення у дитячий світ, любов і повага до підопічних можливі за умови виняткової уваги педагога до найчутливіших настроїв, поривань та прагнень дитини.

Макаренко, Сухомлинський, Корчак вчать вірити у людину, бачити у своїх підопічних індивідуальність, допомагати кожному з них розвивати й розкривати їх власні здібності, таланти, задатки, а не викликати до життя ті, яких у дитини не має.

Гуманність взаємовідносин між педагогами та дітьми полягає у вмінні вихователя викликати відгук у дитячій душі, пробудити бажання стати кращим.

Багато уваги приділяли педагоги покаранням та їх значенню у виховному процесі. Макаренко неодноразово наголошував, що покарання є природним, простим і логічно доцільним виховним заходом. «...Кара, – писав він, – це не тільки право, але і обов'язок в тих випадках, коли кара необхідна»¹⁴. З метою

¹¹Макаренко А.С. Твори: В 7-ми т. – Т. 7. – К., 1954. – с. 256.

¹²Корчак Я. Избранные педагогические произведения / Пер. с пол. – М., 1979. – с. 19.

¹³Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 4. – К.: Рад. школа, 1977. – с. 11.

¹⁴Макаренко А.С. Твори: В 7-ми т. – Т.5. – К., 1954. – с. 142.

уникнення будь-яких покарань Корчак виступав за необхідність створення сприятливих умов для розвитку дитини. «Чим більше в дитини свободи, тим менша потреба в покараннях. Чим більше заохочень, тим менше покарань. Чим вищий інтелектуальний і культурний рівень персоналу, тим менше, тим розумніше, а отже, м'якше покарання»¹⁵. Думку польського педагога підтримує і Василь Сухомлинський: «Чим більше покарань і чим вони суворіші, тим менше самовиховання»¹⁶. Покарання озлоблює, огрублює людську душу, робить її жорстокою. Для правильного розв'язання різноманітних дитячих проблем, формування моральної поведінки вихованців Януш Корчак, Антон Макаренко і Василь Сухомлинський застосовували своєрідний орган самоврядування – товариський суд. Однак діяльність його у педагогічних системах кожного із педагогів відрізнялась між собою.

Згідно «Конституції» трудової комуни ім. Ф.Е.Дзержинського» товариський суд мав право виносити покарання лише за важкі проступки. При чому вирок його затверджувався завідувачем комуни. Спостереження за виконанням покарань покладалося на «судового виконавця». 4 судді, судовий виконавець обиралися загальними зборами на 3 місяці. П'ятим суддею по черзі призначався вихователь. У ролі «обвинувача» завжди виступав завідувач. «Захисником» був один із комунарів, призначений завідувачем¹⁷. Отже, діяльність цього органу самоврядування повністю підпорядковувалася завідувачу колони, носила авторитарний характер.

Товариський суд варшавського Будинку сиріт мав на меті дбати про порядок у виховному закладі, виконання жителями своїх обов'язків, здоров'я, власність та забезпечення права маленьких людей на особисте життя. «Суд не є справедливістю, але повинен прагнути до справедливості, суд не є правдою, але правди прагне»¹⁸. Дитяче правосуддя Будинку сиріт, перешкоджаючи будь-якій тиранії, навчало розумного розгляду причин, що призвели до певного вчинку, усвідомлення його неправильності, невідповідності законам співжиття; формувало у дітей почуття відповідальності за оцінку дій своїх товаришів, вміння добре розбиратися у їх діях і вчинках з метою уникнення помилки, неправильно засудивши; виховувало почуття терпимості, милостивого, толерантного ставлення до оточуючих.

Зазначимо, що Антон Макаренко виступав за логічність покарання, яка відповідала б логіці вчинку. «Можна навіть допустити і точний кодекс, у будь-якому випадку такий дослід провести не завадило б»¹⁹. Януш Корчак незалежно від українського колеги розробив Кодекс Товариського суду Будинку сиріт, жодна із статей якого не містила моралізаторства, будь-яких фізичних чи моральних санкцій. Як покарання тут використовувалося

¹⁵Корчак Я. Избранные педагогические произведения / Пер. с пол. – М., 1979. – с. 429.

¹⁶Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 5. – К.: Рад. школа, 1977. – с. 347.

¹⁷Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8-ми т. – Т. 8. – М.: Педагогика, 1983. – с. 151.

¹⁸Korczak J. Jak kochać dzieci. Dom Sierot. – Warszawa – Kraków, 1920. – s. 24.

¹⁹Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8-ми т. – Т. 8. – М.: Педагогика, 1983. – с. 140.

оголошення вироку в газеті, повідомлення батьків про вчинок вихованця, право на виправлення тощо. Усі параграфи Кодексу будувалися на принципах взаєморозуміння і терпимості.

Обов'язок товариського «суду честі» з Павлиша – моральне оцінювання негативних вчинків та діяльності учнів. Цей виховний засіб застосовувався серед учнів старших класів (комсомольців) як найсуворіше покарання. У ході «судового розгляду» молодь не лише давала моральну оцінку явищ, висловлювала свою думку про вчинок, а й шукала «ствердження власних позитивних поглядів»²⁰. Василь Сухомлинський називав цей суд ідейною суперечкою. Через діяльність даного органу самоврядування у юнаків та дівчат виховувалося свідоме прагнення до моральних вчинків, формувалась сприйнятливість до явищ навколишнього світу, вміння правильного оцінювання вчинків. Краса людських взаємовідносин у дитячому розумінні проявляється у справедливості. Серцем відчуваючи і глибоко переживаючи справедливе чи несправдливе ставлення навколишнього світу, у душі дитини формуються відповідно благородні, гармонійні почуття або ж підліток стає грубим, жорстоким до краси.

Важливу роль у процесі виховання педагоги-гуманісти відводили особі вчителя. Високо оцінюючи його працю, вони водночас покладали на нього великі обов'язки, вимагали високої майстерності у роботі. Макаренко, Сухомлинський, Корчак наполегливо добивалися, щоб кожен вчитель, кожен педагог був не просто «споживачем» педагогічних знань, а дослідником і шукачем. «Якщо хочете бути справжнім майстром, не чекайте, коли хтось народить Вам Ваше дитя»²¹. Учитель не може жити без творчості. Будь-які методики та засоби будуть мертві, якщо педагог не вдихне в них свій розум, свою живу думку. «Є думки, – зазначав Януш Корчак, – які треба самому народжувати в муках і вони й є найціннішими»²². Лише той педагог, якому властиві «пристрасть, любов, захоплення своєю власною справою», який вміє «працювати з вірою в людину, з серцем, з справжнім гуманізмом»²³ досягне справжньої майстерності.

Знайомство із спадщиною Антона Макаренка, Василя Сухомлинського та Януша Корчака дозволяє розкрити, глибше збагнути невичерпну багатозначність їхніх ідей, думок, бачень. Порівняльний аналіз педагогічних ідей, творче використання унікальної практики навчання і виховання, вміле поєднання різноманітних форм і методів, запропонованих визначними педагогами ХХ століття, розширить можливості процесу виховання, сприятиме глибшому розумінню мети, завдань і засобів виховання в сучасній школі України.

²⁰Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1977. – с. 377.

²¹Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 5. – К.: Рад. школа, 1977. – с. 258.

²²Korczak J. Jak kochać dzieci. Dom Sierot. – Warszawa – Kraków, 1920. – s. 2.

²³Макаренко А.С. Твори: В 7-ми т. – Т.7. – К., 1954. – с. 384.

Література

- Корчак Я. Избранные педагогические произведения / Пер. с пол. – М., 1979.
Корчак Я. Как любить детей. – М.: Политиздат, 1990.
Корчак Я. Педагогическое наследие. – М., 1990.
Корчак Я. Як любити дітей. – К., 1976.
Макаренко А.С. Избранные педагогические сочинения: В 4-х т. – М., 1949.
Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8-ми т. – М.: Педагогика, 1983.
Макаренко А.С. Твори: в 7-и т. – К., 1954.
Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-и т. – К.: Рад. школа, 1977.
Korczak J. Jak kochać dzieci. Dom Sierot. – Warszawa – Kraków, 1920.

Світлана Денисюк

Велетні педагогіки гуманізму. Порівняльний аналіз педагогічних концепцій А. Макаренка, В. Сухомлинського і Я. Корчака

Резюме

Подано порівняльний аналіз систем виховання А. Макаренка, В. Сухомлинського і Я. Корчака. Розглядаються загальні риси і протиріччя в теоретичних висновках педагогів. Підкреслюється актуальність педагогічної спадщини вчених для практики гуманізації системи освіти на Україні.

Svitlana Denysiuk

Outstanding Humanistic Pedagogues. Comparative Analysis of A. Makarenko's, V. Sukhomlinskij's and J. Korchak's Educational Systems

Summary

Comparative analysis of A. Makarenko's, V. Sukhomlinskij's and J. Korchak's educative systems are given in this paper. The author considers common traits and contradictions of theoretical conclusions pedagogues. The urgency of pedagogical legacy of the scientists for the practice of education system humanization in Ukraine is emphasized.

Switłana Denysiuk

**Wybitni przedstawiciele pedagogiki humanistycznej.
Porównywalna analiza pedagogicznych koncepcji A. Makarenki,
W. Suchomlińskiego i J. Korczaka**

Streszczenie

Przedstawiono analizę porównawczą systemów wychowania A. Makarenki, W. Suchomlińskiego i J. Korczaka. Rozpatruje się wspólne cechy i sprzeczności w teoretycznych wnioskach pedagogów. Podkreśla się aktualność pedagogicznej spuścizny naukowców dla praktyki humanizacji systemu oświaty na Ukrainie.